

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 7 (2009)

Η αναθεώρηση του Σπινόζα

Αλίκη Μπακοπούλου - Halls

doi: [10.12681/ethiki.22721](https://doi.org/10.12681/ethiki.22721)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπακοπούλου - Halls A. (2020). Η αναθεώρηση του Σπινόζα. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (7), 51-61.
<https://doi.org/10.12681/ethiki.22721>

Η αναθεώρηση του Σπινόζα

Ann Talbot

“Spinoza Reconsidered”

Για το βιβλίο του Jonathan Israel, *Radical Enlightenment: Philosophy and the making of Modernity 1650-1750*

Μετάφραση

ΑΛΙΚΗ ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΩΛΣ

Σχολίασα στο παρελθόν το βιβλίο του Jonathan Israel *Radical Enlightenment*, σ' αυτήν την ιστοσελίδα το 2001, αμέσως μόλις είχε κυκλοφορήσει στη δεμένη του έκδοση. Γιατί επιστρέφω σ' αυτό τώρα; Το ίδιο το βιβλίο θα δικαιολογούσε και μια άλλη κριτική θεώρηση, εφ' όσον είναι ένα μεγάλο και πλούσιο έργο που εισδύει βαθιά στην πρώιμη ιστορία του Διαφωτισμού και ανταμείβει το διάβασμα και το ξαναδιάβασμα. Υπάρχει πάντα κάτι περισσότερο να ανακαλυφθεί. Μια πρώτη εντύπωση για ένα τέτοιο βιβλίο αναπόφευκτα αντιπροσωπεύει μια περιορισμένη κρίση και δεν κατορθώνει να αποδώσει απόλυτη δικαιοσύνη. Επίσης, έχει πια εκδοθεί και στη χαρτόδετη μορφή του.

Θα ήταν όμως πιο έντιμο να πω ότι έχοντας «παλέψει» μαζί του για δυο χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων εξέτασα τα επιχειρήματα του Israel με αληθινά ανταγωνιστικό πνεύμα, θεωρώ ότι έχω υποχρέωση να ξαναγυρίσω στο βιβλίο και να αναθεωρήσω μερικά σχόλια που ανέπτυξα, ίσως πολύ βιαστικά, τότε.

Τα περισσότερα βιβλία ιστορίας, ακόμη και τα πιο καλά, αφού διαβαστούν μια φορά και αφομοιωθούν, κάθονται ήσυχα στο ράφι ώσπου να τα συμβουλευτούμε κατά περίπτωση για το ένα ή το άλλο

γεγονός. Αυτό σεν είναι τέτοιο βιβλίο. Η δεύτερη κριτική μου γι αυτό είναι ο καρπός μερικών μακρών συζητήσεων με τις ιστορικές πηγές, με τον ίδιο τον εαυτό μου, με τον Israel in absentia και με άλλους ανθρώπους που αισθάνθηκαν την έλξη αυτού του βιβλίου και του κεντρικού χαρακτήρα του, του φιλόσοφου του 17^{ου} αιώνα Baruch ή Benedict Spinoza, ο οποίος επιχειρηματολογεί ο Israel, έπαιξε έναν πολύ πιο καίριο ρόλο στην εξέλιξη των ιδεών του Διαφωτισμού απ' ότι γίνεται γενικώς παραδεκτό.

Αν πάρει κανείς το λεωφορείο Αριθμός 31 από το Leiden, ο οδηγός θα τον κατεβάσει στο σπίτι του Σπινόζα στο Rijnsburg, όπου έζησε από το 1660 ως το 1663. Αμφιβάλλω αν κάτι τέτοιο γίνεται για οποιονδήποτε άλλο φιλόσοφο του 17^{ου} αιώνα. Δεν μπορεί κανένας να ζητήσει τέτοιες οδηγίες για το σπίτι του Thomas Hobbes και ασφαλώς όχι για το σπίτι του John Locke στο Essex, αφού έχει κατεδαφιστεί. Το σπίτι του Sir Isaac Newton στο Lincolnshire διατηρείται, αλλά το ανακαλύπτουν μόνο οι πιο ένθερμοι θαυμαστές και με τη βοήθεια χάρτη. Η διαφορά έγκειται μερικώς στο χαρακτήρα της Ολλανδικής κοινωνίας αλλά και στο χαρακτήρα του ίδιου του Σπινόζα που έχει τη δύναμη να εξασκεί μια σοβαρή έλξη ακόμη και από την απόσταση των τριών αιώνων.

Παρ' όλα αυτά και παρά την τεράστια, παγκόσμια πνευματική παρουσία ο Σπινόζα παραμένει αινιγματικός. Αυτό οφείλεται εν μέρει στη λειτουργία των ιστορικών αρχείων και της διατήρησής τους. Κατά μια πιο ισχυρή έννοια αυτό δεν είναι καθόλου ένα αυστηρά ιστορικό πρόβλημα αφού απεικονίζει το βαθμό που, ερευνώντας τη σκέψη του Σπινόζα, εξετάζουμε το σύγχρονο κόσμο και τις ιδέες που έχουν άμεση σχέση με το παρόν. Είναι σαν ο αγαθοεργός Θεός, στον οποίο ο Σπινόζα δεν πίστευε, να του χάρισε μια φευγαλέα ματιά στο μέλλον και που με τη σειρά του μεταδίδει σε μας. Ως ένα βαθμό αυτό αποτελεί χαρακτηριστικό του 17^{ου} αιώνα, όταν πολλοί από τους φυσιολόγους φαίνεται να είχαν μια ικανότητα να μας κλωνίζουν και να μας εκτοξεύουν στο χρόνο, γιατί η επιστήμη

ήταν σε ρευστή κατάσταση και όλα τους φαίνονταν δυνατά. Η εργασία τους επομένως είχε χαρακτήρα εννοιατικό και ουτοπικό. Αλλά με το Σπινόζα έχουμε κατά τα φαινόμενα να διαπραγματευθούμε με έναν άνθρωπο που δεν ανήκε στην εποχή του.

Παρατηρούμε μια αξιοσημείωτη αύξηση ενδιαφέροντος για τη ζωή και τις ιδέες του Σπινόζα καθώς ο 20^{ος} αιώνας παραχωρούσε τη θέση του στον 21^ο. Ο Steven Nadler παρουσίασε μια βιογραφία του φιλοσόφου το 1999 και το βιβλίο της Margaret Gullan-Whur *Within Reason: A Life of Spinoza* εκδόθηκε το 2000. Το *Looking for Spinoza: Joy, Sorrow and the Feeling Brain* του Antonio Damasio (2003) εξερευνά τη σχέση των ιδεών του με τη σύγχρονη νευροφυσιολογία. Αρκετά βιβλία προγραμματίζονται για φέτος και του χρόνου, συνεχίζοντας την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος. Αυτό έρχεται σε σαφή αντίθεση με την κατάσταση πριν μερικές δεκαετίες όταν η προτεινόμενη καινούρια μετάφραση της *Ηθικής* του Σπινόζα, που έκανε ο Samuel Shirley, απορρίφθηκε από όλους τους εκδότες στους οποίους απευθύνθηκε, ως «μη εμπορικά βιώσιμη.» Εξέδωσε τώρα μια καινούρια μετάφραση όλων των έργων του Σπινόζα. Η έμπνευση γι αυτήν τη μαραθώνια εργασία του Shirley προήλθε από την πεποίθησή του ότι ο Σπινόζα είχε «ένα όραμα της αλήθειας πέρα απ' αυτό που συνήθως δίνεται σε ανθρώπινες υπάρξεις».

Ιστορικά τέτοιες αναβιώσεις δεν είναι πρωτόγνωρες. Η Γερμανία έζησε μια έκρηξη ενδιαφέροντος για τον Σπινόζα τη δεκαετία του 1780, λίγο πριν τη Γαλλική Επανάσταση. Σχεδόν εν μια νυκτί πέρασε από το να καταδικάζεται ως ο χειρότερος από τους αθεϊστές και βλάσφημους στο να θαυμάζεται απ' όλους τους επιφανείς διανοούμενους της εποχής. Κι αυτό γιατί εύρισκαν στα έργα του Σπινόζα ένα επαναστατικό πνεύμα που συνέπλεε με τη δική τους αυξανόμενη αίσθηση επαναστατικότητας απέναντι στις ορθοδοξίες της εκκλησίας και του κράτους. Η Γερμανική εμπειρία τείνει να υποδηλώσει ότι η αναζωπύρωση του ενθουσιασμού για τον Σπινόζα υπήρξε ο προάγγελος μιας αλλαγής στην κοινωνική συνείδηση.

Έχει, γι αυτό το λόγο, μεγάλη σημασία η τωρινή γοητεία που ασκεί ο Σπινόζα και οι ιδέες του.

Όταν σχολίασα το *Radical Enlightenment*, πριν δυο χρόνια, επέκρινα την αντιμετώπισή του ως προς τον John Locke, τον οποίο [ο Israel] θεωρεί εκπρόσωπο του μετριοπαθούς ρεύματος στη σκέψη του Διαφωτισμού, σε αντίθεση με την πολιτικά και φιλοσοφικά ριζοσπαστική παράδοση που προέρχεται από τον Σπινόζα. Αν και διατηρώ ακόμη επιφυλάξεις γι αυτό το σημείο, που θα αναπτύξω σε επόμενο άρθρο, μου φαίνεται ότι τα θετικά στοιχεία στην ανάλυση του Σπινόζα από τον Israel είναι κατά πολύ πιο σημαντικά απ' ότι παραδεχόμενοι τότε και υπερτερούν οποιασδήποτε κριτικής θα ήθελα να κάνω σχετικά με την εκτίμησή του για τον Locke.

Ποια είναι τα κύρια σημεία που προτείνει ο Israel για τον Σπινόζα;

Κατ' αρχή ο Israel τονίζει ότι ο Σπινόζα ήταν ένα μέρος ενός διεθνούς ιδεολογικού κινήματος. Συνήθως ο Διαφωτισμός εξετάζεται από διάφορες εθνικές προοπτικές κι έτσι έχουμε το Γαλλικό Διαφωτισμό, το Γερμανικό Διαφωτισμό ή το Σκωτσέζικο Διαφωτισμό. Απορρίπτοντας αυτήν την προσέγγιση ο Israel αντιπαράτίθεται σ' αυτήν την επικρατούσα ακαδημαϊκή άποψη για το Διαφωτισμό σύμφωνα με την οποία κάθε εθνική παράδοση έχει τη δική της συλλογή κειμένων για μελέτη, τις δευτερεύουσες πηγές και τη δική της ομάδα ειδικών επαγγελματιών. Και ενεργώντας μ' αυτόν τον τρόπο βρίσκει μια συνοχή που λείπει στην περίοδο όταν εξετάζεται από άλλες, εθνικά προσανατολισμένες, προσεγγίσεις.

Εκείνη ήταν μια εποχή όπου οι φυσιολόγοι ταξίδευαν και αλληλογραφούσαν σε διεθνές επίπεδο, θεωρούσαν δε τους εαυτούς τους μέρος μιας παγκόσμιας Δημοκρατίας των Γραμμάτων. Δε συνάδει με μια εθνική προοπτική και το να τη μελετάμε κατ' αυτόν τον τρόπο αναπότρεπτα αλλοιώνει το χαρακτήρα της και δίνει μια ψευδή εντύπωση για το είδος των ιδεολογικών επιρροών της περιόδου. Και παρά το γεγονός ότι ο δικός τους κόσμος συνεχώς ενο-

ποιείται, αυτό φαίνεται ότι κάνουν οι περισσότεροι ιστορικοί.

Κατά δεύτερο λόγο, ο Israel διασαφηνίζει ότι ο Σπινόζα ήταν ένας υλιστής φιλόσοφος ο οποίος απέρριπτε την κατά Descartes δυαδικότητα σώματος και ψυχής και αντιθέτως θεωρούσε ότι η ολότητα της φύσης, της ανθρωπότητας συμπεριλαμβανομένης, αποτελούνταν από μια, μοναδική ύλη. Για το Σπινόζα, η ανθρώπινη σκέψη, ακριβώς όπως και η σωματική του φύση, είναι μια ιδιότητα της ύλης και δεν είναι η δραστηριοποίηση μιας άυλης ψυχής που κινεί το σώμα, όπως πίστευαν πολλοί από τους συγχρόνους του. Η καταγραφή του Israel των ιδεών του Σπινόζα είναι μια από τις πιο ξεκάθαρες που υπάρχουν. Κάνει ένα φιλοσοφικό σύστημα που είναι συχνά ασαφές, γιατί παρουσιάζεται με μορφή γεωμετρικών αποδείξεων και εκφράζεται με θεολογικό τρόπο, πολύ περισσότερο προσβάσιμο για το σύγχρονο αναγνώστη.

Το τρίτο σημείο είναι το γεγονός ότι η σημασία του βιβλίου του Israel έγκειται στο ότι αναδεικνύει τη σχέση ανάμεσα στις επαναστατικές ιδέες στην επιστήμη και τη φιλοσοφία και τις επαναστατικές ιδέες στην πολιτική. Ο ιστορικός Robert Darnton, για παράδειγμα, ισχυρίζεται ότι οι ιδέες των φιλοσόφων του Διαφωτισμού δεν είχαν σχέση με την αντιπολίτευση *παλιών καθεστώτων* και ότι το κράτος ασχολούνταν περισσότερο με την απαγόρευση παράνομων ερωτικών εντύπων παρά με τα γραπτά σοβαρών φιλοσόφων όπως ο Σπινόζα. Ο Israel διορθώνει αυτήν την εντύπωση και αναγνωρίζει τον Σπινόζα ως «τον πρώτο, κύριο, Ευρωπαϊό διανοητή στους νεότερους χρόνους που ενστερνίστηκε το δημοκρατικό πολίτευμα ως την ανώτερη και την πιο ορθολογιστική μορφή πολιτικής οργάνωσης,» όπου όλοι οι άνθρωποι ήταν ίσοι.

Αυτά τα τρία αλληλένδετα θέματα του διεθνούς χαρακτήρα του κινήματος, μέρος του οποίου ήταν ο Σπινόζα, η σημασία της υλιστικής άποψης και οι επαναστατικές πολιτικές επιπτώσεις της φιλοσοφίας του εξετάζονται διεξοδικά στο βιβλίο του Israel προσφέροντας μια αξιοθαύμαστη περιεκτική θεώρηση του πρώιμου

Διαφωτισμού με σημαντικές παρατηρήσεις στις οποίες δε θα μπορούσε να καταλήξει μια προσέγγιση λιγότερο οργανικά εννοποιημένη.

Βρίσκει τα ίχνη το Διαφωτισμό «στη χωρίς προηγούμενο πνευματική αναταραχή που άρχισε στα μέσα του δέκατου έβδομου αιώνα,» και συνδεόταν με τις επιστημονικές ανακαλύψεις νωρίς τον ίδιο αιώνα, ειδικά εκείνες του Γαλιλαίου. Αυτές οι επιστημονικές κατακτήσεις δημιούργησαν «ισχυρά νέα φιλοσοφικά συστήματα» που προκάλεσαν έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα σε «παραδοσιακές, θεολογικά εγκριμένες ιδέες για τον Άνθρωπο, το Θεό και το σύμπαν αφ' ενός και τις λαϊκές, μηχανιστικές αντιλήψεις που διατυπώνονταν ανεξάρτητα από οποιαδήποτε θεολογική έγκριση» αφ' ετέρου.

Το κυρίαρχο πνευματικό ρεύμα στην καινούρια φιλοσοφία ήταν το Καρτεσιανό. Παρά δε το γεγονός ότι οι οπαδοί του Descartes σπάνια είχαν πρόθεση να υπονομεύσουν τη θεολογία και την ηγεμονία της εκκλησίας, στο βαθμό που το έκαναν, η «Νέα Φιλοσοφία καταρράκωσε τα οχυρά της εξουσίας, της παράδοσης και της εξομολογητικής θεολογίας κατακερματίζοντας το παλιό κτίσμα της διανόησης σε κάθε επίπεδο, από την αυλή στο πανεπιστήμιο και από τον άμβωνα στο καφενείο.»

Θεωρούμενες εντός ενός εθνικού πλαισίου είναι πολύ δύσκολο να δούμε μια κατανοητή σχέση ανάμεσα σ' αυτές τις επιστημονικές και φιλοσοφικές ιδέες και τις πολιτικές αναταράξεις στα μέσα του δέκατου έβδομου αιώνα. Ο Israel προσδιορίζει ένα ευρύ διεθνές πλαίσιο εντός του οποίου οι πολιτικές ιδέες οι σχετικές με αυτό το πνευματικό κίνημα αναπτύχθηκαν και δεν ψάχνει για ένα εθνικό ρεύμα ιδεών. Ισχυρίζεται ότι το Γαλλικό κόμμα Fronde και το κίνημα Masaniello που ξέσπασε στη Νεάπολη ήταν το ίδιο σημαντικά, όσον αφορά την επίδρασή τους στην Ευρωπαϊκή συνείδηση, όσο και ο Αγγλικός Εμφύλιος Πόλεμος. Επισημαίνει δε ότι ενώ η επαναστατική ορμή ξεθώριαζε στη Βρετανία στον ύστερο δέκατο έβδομο αιώνα και δεν εμφανίστηκε ξανά παρά στο τέλος του δέ-

κατου όγδοου, ένας πολύ διαφορετικός δημοκρατισμός αναπτύσσονταν στην ηπειρωτική Ευρώπη, ένας δημοκρατισμός που ήταν ουσιαστικά αστικός και επιχειρηματικός ως προς τη νοοτροπία του και δε βασιζόταν στον πολιτικό ρόλο του ευγενούς γαιοκτήμονα, όπως στη Βρετανία. Ήταν αυτή η παράδοση της ηπειρωτικής Ευρώπης που βρήκε έκφραση στον Ιακωβινισμό και τη Γαλλική Επανάσταση.

Κανένας ιστορικός δεν ιχνηλάτησε την επίδραση του Σπινόζα τόσο τέλεια όσο ο Israel ο οποίος αναγνωρίζει την επιρροή του στο Βρετανικό θεϊσμό (deism), στην ιστορικότητα (historicism) του Vico και του Γαλλικού υλισμού, καθώς και την πιο έκδηλη επίδρασή του στη Γερμανία τη δεκαετία του 1780.

Ο Israel απορρίπτει την ιδέα ότι ο Βρετανικός Θεϊσμός ήταν βασικά ένα νησιωτικό φαινόμενο και θεωρεί ότι οι Βρετανοί Θεϊστές όπως ο John Toland (1670-1722) αντλούν τις ιδέες τους αρχικά από τον Σπινόζα. Αν οι Βρετανοί Θεϊστές παρήγαγαν λίγα πράγματα που ήταν πρωτότυπα δεν ισχύει το ίδιο με το Ναπολιτάνο φιλόσοφο Giambattista Vico (1668-1744) που διατύπωσε θεωρίες για την ιστορική εξέλιξη και για τη γλώσσα, θεωρίες που ήταν τόσο πρωτότυπες ώστε φαίνονται αφύσικα μπροστά από την εποχή τους. Ο Israel προσδιορίζει μερικές από τις ιδέες του Vico ως καθαρά προερχόμενες από τον Σπινόζα. Παρ' όλο που ο Vico κρατά ανοικτά κριτική στάση απέναντι στον Σπινόζα, υιοθετεί λαϊκή θέση –όπως και ο Σπινόζα- ως προς την ιστορία, η οποία δεν εξαρτάται, για κανέναν από τους δυο τους, από θεϊκή παρέμβαση. Επίσης, όπως ο Σπινόζα, ο Vico πιστεύει ότι η θρησκεία είναι απόρροια των παράλογων φόβων και των επιθυμιών της ανθρωπότητας. Ο Σπινόζα ισχυριζόταν ότι οι θρησκείες προέκυψαν μέσα από μια ψυχολογική διαδικασία καθώς οι άνθρωποι φαντάζονταν ότι ο κόσμος είχε δημιουργηθεί για χάρη τους από ένα κυβερνήτη ή κυβερνήτες και προσπαθούσαν να επηρεάσουν αυτά τα ισχυρά όντα όταν καταστροφικά και ενοχλητικά φυσικά γεγονότα τους φαίνονταν έν-

δειξη θεϊκής οργής. Πίστευε ότι οι θρησκευτικοί αρχηγοί χρησιμοποιούσαν υποτιθέμενα θαύματα για να καθιερώσουν την εξουσία τους στα μυαλά των ευκολόπιστων.

Η απόρριψη εκ μέρους του Σπινόζα των θαυμάτων και του υπερφυσικού στοιχείου ήταν ένα από τα πιο ενοχλητικά σημεία της φιλοσοφίας του για τους συμβατικούς διανοητές του δέκατου έβδομου και του δέκατου όγδοου αιώνα. Ήταν όμως η πιο απελευθερωτική και δημιουργική θέση για εκείνους που είχαν μια πιο προοδευτική νοοτροπία, αφού τους αποδέσμευε από ένα μεγάλο μέρος της πολιτιστικής παράδοσης. Η Γερμανία ήταν ο τόπος που αυτή η άποψη του Σπινόζα είχε τη μεγαλύτερη της επίδραση. Για να παρακολουθήσει αυτήν την επίδραση σε όλη την έκτασή της ο Israel θα χρειαζόταν κάτι πολύ μεγαλύτερο από την έκταση αυτού του βιβλίου. Θα έπρεπε να περάσει στην εποχή του Goethe και σε μια θεώρηση της επίδρασης του Σπινόζα στο Hegel, ως επακόλουθο της αντιπαράθεσης για τον Σπινοζισμό (Spinozism) γνωστό ως Pantheismusstreit τη δεκαετία του 1780. Αυτό που κάνει πάντως ο Israel είναι να ακολουθεί τα ίχνη της επίδρασης του Σπινόζα στη Γερμανία κατά τις αρχικές φάσεις, πριν ξεσπάσει η δημόσια διαμάχη. Μ' αυτόν τον τρόπο συνδέει την ιστορία της Ευρωπαϊκής σκέψης, από το Σπινόζα ως το Μαρξ, πολύ πιο κατανοητά από ήταν δυνατόν στο παρελθόν.

Ο Israel κατάφερε επίσης να αποκαλύψει την πιο καλυμμένη επίδραση του Σπινόζα στο Γαλλικό Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση. Παρ' όλο που η Encyclopédie καταδίκασε τη φιλοσοφία του Σπινόζα ως ένα «τερατώδες σύστημα», ο εκδότης της, Diderot, ερευνούσε ακριβώς τις ίδιες υλιστικές ιδέες. Ο Rousseau δεν ήταν οπαδός του Σπινόζα και απέρριπτε τον υλισμό, πιστεύοντας ότι η οικουμένη πρέπει να καθοδηγείται από μια σοφή και ισχυρή θέληση. Ο Israel όμως ισχυρίζεται ότι ανέπτυξε τις ιδέες του μέσα από μια διαδρομή διαλόγου με το Σπινόζα και, παρά την αντίθεση του στον υλισμό του Σπινόζα, μοιραζόταν κάποιες αντιλήψεις μ'

εκείνον. Μια τέτοια αντίληψη ήταν ότι η κοινή θέληση είναι το μόνο κριτήριο για την αξιολόγηση ενός πολιτικού συστήματος και ότι οι πολιτικές πράξεις πρέπει να καθορίζονται από εκείνο που εξυπηρετεί τα συμφέροντα της κοινωνίας στο σύνολό της.

Ενώ ο Σπινόζα σπάνια αναφέρεται ως πηγή έμπνευσης από τους αρχηγούς της Γαλλικής Επανάστασης, αντιλαμβάνονταν, παρατηρεί ο Israel, ότι «η ισότητα, η δημοκρατικότητα, και η ηθική χωρίς Αποκάλυψη, ήταν οι καρποί μιας μακράς διεργασίας, που τη διαχειρίστηκε ένας στρατός από διανοητές και συγγραφείς που εκτείνονταν σε περισσότερο από έναν αιώνα.» Ο Σπινόζα ήταν αναμφίβολα στην πρωτοπορία αυτού του στρατού, αφού, όπως είπε ο Ροβεσπιέρος, «το μυστικό της ελευθερίας είναι η διαφώτιση των ανθρώπων, όπως σκοπός της τυραννίας είναι να διατηρεί την άγνοιά τους». Και, όσο κι αν η επίδρασή του συχνά εκφραζόταν ανταγωνιστικά, ο Σπινόζα ήταν υπεύθυνος για το περιεχόμενο και τους όρους αυτής της διεργασίας του διαφωτισμού.

Το πορτρέτο του Σπινόζα που αναδύεται από τις σελίδες του Israel είναι ίσως πιο ολοκληρωμένο απ' ό,τι θα μπορούσε να προσφέρει μια βιογραφία, γιατί η σπουδαιότητα πολλών από τις ιδέες του δεν έγινε φανερή παρά πολύ αργότερα από το θάνατό του το 1677. Ακολουθώντας τις ιδέες του μέσα από την Ευρωπαϊκή σκέψη κατά τον επόμενο αιώνα, ο Israel μας δίνει μια πλήρη επισκόπηση του ιστορικού ρόλου του Σπινόζα, του φιλοσόφου με τη μεγαλύτερη δυνατή ευθύνη για την επανάσταση της συνείδησης που ήταν απαραίτητη προτού διαδραματιστεί κάτι σαν τη Γαλλική Επανάσταση. Ο Israel γράφει, «Μια επανάσταση της πραγματικότητας που γκρεμίζει έναν κόσμο μοναρχικής αυλής ριζωμένο στην παράδοση, την πίστη και μια κοινωνική τάξη που για πολλούς αιώνες ήταν υπεύθυνη για την κατανομή της γης, του πλούτου, των αξιωμάτων, της κοινωνικής θέσης, φαίνεται αδύνατη, ή εξαιρετικά απίθανη χωρίς το προηγούμενο μιας επανάστασης ιδεών – μιας επανάστασης του νου- η οποία είχε ωριμάσει και διαχυθεί σε μεγάλα τμήματα της κοινωνίας επί πολύ χρόνο,

πριν από το ξέσπασμα της επανάστασης στην πράξη».

Ο Σπινόζα έδωσε μια τεράστια ώθηση σ' εκείνη την επανάσταση του νου και συνεχίζει να το κάνει. Ο Ισραελ σημειώνει γιατί ισχύει κάτι τέτοιο όταν εξηγεί ότι η θεωρία του Σπινόζα της μιας ύλης του επέτρεψε να καταλάβει ότι «η τάξη και η σχέση των ιδεών είναι η ίδια με την τάξη και τη σχέση των πραγμάτων.» Αυτή είναι η πρόταση επτά στο II μέρος της *Ηθικής* του Σπινόζα. Είναι, σημειώνει ο Ισραελ, «μια δύσκολη και προκλητική διακήρυξη την οποία ο σύγχρονος αναγνώστης είναι μάλλον απίθανο να δεχτεί χωρίς σοβαρή αμφισβήτηση.» Είναι όμως το επίκεντρο του υλισμού του Σπινόζα και σωστά ο Ισραελ του προσδίδει σημασία και αποφεύγει την οποιαδήποτε τάση να «διορθώσει» τον Σπινόζα, λαμβάνοντας υπ' όψη μοντέρνες φιλοσοφικές αντιλήψεις. Άλλωστε οι αντιλήψεις αυτές έλκουν την καταγωγή, στον ένα ή τον άλλο βαθμό, από τον Καντ ο οποίος δεν αναγνώριζε αυτήν την απαραίτητη σχέση ανάμεσα στη σκέψη και στα πράγματα.

Και ενώ οι φιλόσοφοι μπορεί να αισθάνονται άβολα με την υλιστική θεωρία της γνώσης του Σπινόζα, ο Antonio Damasio, επιστήμων που ερευνά τη λειτουργία του ανθρώπινου μυαλού, βρίσκει σ' αυτήν μια ζωτικής σημασίας διορατικότητα. Ο Damasio σημειώνει ότι «αρνούμενος να θεμελιώσει το μυαλό και το σώμα σε διαφορετικές ύλες, ο Σπινόζα προειδοποιούσε για την αντίθεσή του σχετικά με το πρόβλημα νους-σώμα που επικρατούσε στην εποχή του ...πιο μυστηριώδης πάντως ήταν η ιδέα του ότι ο άνθρωπος νους ήταν η ιδέα του ανθρώπινου σώματος ...ο Σπινόζα είχε ίσως διαισθανθεί τις αρχές πίσω από τους φυσικούς μηχανισμούς, υπεύθυνους για παράλληλες εκφάνσεις του μυαλού και του σώματος».

Η πρόταση επτά μας οδηγεί στο κέντρο του αινίγματος που είναι ο Σπινόζα. Περιέχει την αρχαϊκή, θεολογική και γεωμετρική μορφή της σκέψης του Σπινόζα. Είναι μια δήλωση-αξίωμα, μέρος μιας γεωμετρικής απόδειξης και ακολουθεί λογικά τη συζήτηση περί Θεού ως μιας επέκτασης σκεπτόμενου όντος, ενώ την ίδια ώρα είναι εν-

τελώς σύγχρονη στο περιεχόμενο. Είναι ακόμη το κλειδί για να κατανοήσουμε γιατί το βιβλίο του Israel δεν θα καθίσει φρόνιμα πάνω στο ράφι.

Τα μεγάλα βιβλία της ιστορίας βασίζονται πάντοτε σε μια βαθιά κατανόηση της αυθεντικής πηγής υλικού στην οποία στηρίζονται. Είναι όμως επίσης σχετικά με την εποχή κατά την οποία γράφονται και φωτίζουν τα ζητήματα που έχουν μεγαλύτερη σημασία για την κοινωνία που τα δημιουργεί, ακριβώς γιατί «η τάξη και η σχέση των ιδεών είναι η ίδια με την τάξη και τη σχέση των πραγμάτων.» Σαν αποτέλεσμα, τα ερωτήματα που φαίνονται σχετικά στο σοβαρό ερευνητή, καθώς ερευνά υλικό από ιστορικές πηγές, κατά κάποιον τρόπο αντανakλούν εκείνα τα θέματα που είναι καίρια για τη δική του κοινωνία πολύ πριν φτάσουν στο συνειδητό επίπεδο και προκαλέσουν πλατιά δημόσια συζήτηση.

Ένα βιβλίο ιστορίας, μ' αυτήν την έννοια, είναι μέρος της εξέλιξης των ιδεών και της κοινωνικής συνείδησης του καιρού του όσο μπορούν να θεωρηθούν και ένα επιστημονικό έργο, η φιλοσοφία, η οικονομική ή πολιτική ανάλυση. Ο Israel χρησιμοποιεί την τεράστια ευρυμάθειά του για να καθιερώσει την επαναστατική σημασία των ιδεών του Σπινόζα ο οποίος αμφισβητεί τη θέση μιας καθεστηκυίας ευημερούσας ελίτ και δείχνει τη δύναμη αυτών των ιδεών που μπορούν να μεταμορφώσουν την κοινωνία επαναστατικά, όταν εξελίσσονται σε κοινωνική δύναμη στο μυαλό της πλειονότητας του πληθυσμού. Διαβάζοντας αυτό το βιβλίο συγκλονιζόμαστε καθώς αναγνωρίζουμε πράγματα, παρά τις προφανείς ιστορικές διαφορές ανάμεσα στο τότε και στο τώρα. Κι αυτό γιατί προσδιορίζει τα ζητήματα της κοινωνικής ισότητας και την εξέλιξη της επαναστατικής συνείδησης, ως καίρια θέματα για την κατανόηση εκ μέρους μας του δέκατου έβδομου και δέκατου όγδοου αιώνα. Και κάνοντας αυτό διερωτάται επίσης ποια είναι τα κρίσιμα ζητήματα του εικοστού πρώτου αιώνα. Αυτό προσδίδει στο βιβλίο του μια σταθερή συνάφεια και εγγυάται ότι θα θεωρείται ένα από τα μεγάλα βιβλία ιστορίας που αποκτούν κλασικό κύρος.